

ใบความรู้เรื่อง ลักษณะทางเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง

สภาพเศรษฐกิจสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช(รัชกาลที่ 1)จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย(รัชกาลที่ 2) อยู่ในสภาพพออยู่พอกิน แม้ว่าจะเก็บภาษีได้ไม่พอกับการจ่ายเบี้ยหวัดเงินปีแก่ขุนนางข้าราชการก็ตาม แต่ทางราชการก็ได้นำเงินกำไรจากการค้าสำเภากับต่างประเทศมาใช้จ่ายเพิ่มเติมซึ่งพอแก้ไขปัญหาในแต่ละปีได้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) รายจ่ายของประเทศเพิ่มมากขึ้น จึงต้องหาวิธีเพิ่มรายได้แก่ประเทศทั้งในด้านการค้าสำเภากับต่างประเทศและประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรจนต้องเพิ่มภาษีใหม่ถึง 38 ชนิด จึงทำให้ประเทศมีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ผลผลิตทางการเกษตร

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญได้แก่ ข้าว อ้อย และพริกไทยข้าวเป็นสินค้าจัดอยู่ในลำดับที่ 5 ของสินค้าที่ส่งออกมากตามลำดับ อันได้แก่ น้ำตาล ฝ้าย ไม้หอมและดีบุก ข้าวถือเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่ส่งเป็นสินค้าออกของสยาม แต่ปริมาณการส่งออกไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสภาวะตามธรรมชาติภายในประเทศและความต้องการของตลาดต่างประเทศน้ำตาล สามารถผลิตน้ำตาลจากอ้อยได้ ตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ 2 แต่ต่อมาชาวจีนได้รับอนุญาตจากทางราชการให้ปลูกอ้อยทำน้ำตาลได้ จึงได้มีการส่งสินค้าประเภทนี้ออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ อุตสาหกรรมน้ำตาลได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วพริกไทย มีการส่งออกพริกไทยไปยังประเทศจีนประมาณปีละ 60,000 หาบ ซึ่งในขณะนั้นพริกไทยเป็นที่ต้องการของพ่อค้าต่างชาติมากเช่นกัน

2. ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติสำคัญที่ทำรายได้ให้กับแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ ไม้แร่ธาดูและสินค้าประเภทเหล็ก ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ไม้สัก มีมากบริเวณเชิงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน ในสมัยรัชกาลที่ 3 พ่อค้าชาวจีน ซึ่งเป็นผู้ประมูลผูกขาดจากป่าไม้จากเจ้าเมืองฝ่ายเหนือ นอกจากคนจีนแล้วทางราชการก็เป็นผู้ดำเนินการโค่นไม้สักเอง เพื่อนำไปใช้ในราชการต่อเรือและส่งไปขายที่เมืองจีนและอินเดีย

ไม้ฝาง ใช้ทำสีย้อมผ้า และ**ไม้กฤษณา**ซึ่งเป็นไม้หอม เป็นที่ต้องการของชาวตะวันตกกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ

ดีบุก เป็นทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์และกระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะที่ภูเก็ตได้กลายเป็นแหล่งผลิตดีบุกมากที่สุด แร่ดีบุกเป็นสินค้าผูกขาดที่ต้องนำมาขายให้กับพระคลังสินค้าเท่านั้น โดยเจ้าเมืองจะเป็นผู้ซื้อดีบุกจากราษฎร แล้วนำไปขายต่อให้พ่อค้าต่างชาติอีกต่อหนึ่งในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 แร่ดีบุกเริ่มเป็นที่ต้องการของตลาดในยุโรป เพราะการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้ค้นพบว่าการเอาดีบุกไปเคลือบเหล็กจะทำให้เหล็กไม่เกิดสนิม จึงทำให้ตลาดโลกต้องการมาก ดังนั้นการขุดแร่ดีบุกตามหัวเมืองชายทะเล หัวเมืองมลายู และหัวเมืองปักษ์ใต้จึงเพิ่มปริมาณมากขึ้น

นอกจากดีบุกแล้วยังมีเหล็ก ทองแดง ตะกั่ว ทองคำซึ่งมีอยู่ทั่วไป แร่ดิบส่วนใหญ่ได้รับการถลุงขั้นแรกที่บริเวณแหล่งแร่ ต่อจากนั้นจะถูกขนส่งมายังกรุงเทพ ซึ่งมีโรงงานผลิตเครื่องครัวและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ สินค้าประเภทเหล็กจึงเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญและมีค่าที่สุดอย่างหนึ่งของไทย

3. เงินตราในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในปี พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ทรงย้ายเมืองหลวงจาก กรุงเทพมหานครมาอยู่ฝั่งตรงข้ามคือ กรุงเทพมหานคร และสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้น เงินตราที่ใช้ในยุคต้นยังคงใช้เงินพดด้วง โดยที่ตราประทับบนเงินพดด้วงคือตราจักร ซึ่งเป็นตราประจำแผ่นดิน และตราประจำรัชกาล ซึ่งได้แก่

รัชกาลที่ 1 ตราบัวอุณาโลม

รัชกาลที่ 2 ตราครุฑ

รัชกาลที่ 3 ตราปราสาท

4. ระบบเจ้าภาษีนายอากร

การค้ากับต่างประเทศเฟื่องฟูขึ้นแต่ทว่าต่างชาตินั้นไม่พอใจในระบบพระคลังสินค้าของสยามอย่างมาก ซึ่งทำให้สินค้าราคาแพง ในพ.ศ. 2369 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) สยามได้ทำสัญญาเบอร์นีย์กับอังกฤษ ทำให้พระคลังสินค้าถูกลดบทบาทลง รัชกาลที่ 3 ทรงแก้ปัญหาโดยการตั้งระบบ เจ้าภาษีนายอากร และได้เปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บภาษีใหม่ คือรัฐบาลจะเรียกเก็บภาษีอากรเฉพาะที่สำคัญ ๆ เท่านั้น ส่วนที่เหลือก็จะประมูลให้เอกชนรับเหมาผูกขาดในการดำเนินการเรียกเก็บจากราษฎร ผู้ที่ประมูลได้เรียกว่า "เจ้าภาษีหรือนายอากร" ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนเกือบทั้งหมดตามหัวเมือง ราษฎรจะเรียกว่า กรมการจिनระบบเจ้าภาษีนายอากรมีทั้งผลดีและผลเสียต่อชาติดังนี้

ผลดี ช่วยประหยัดในการลงทุนดำเนินการทำให้ท้องพระคลังมีจำนวนภาษีที่แน่นอนไม่ก่อให้เกิดปัญหาในการเรียกเก็บ

ผลเสีย เจ้าภาษีนายอากรบางคนคิดหากำไรในทางมิชอบ มักใช้อำนาจข่มขู่ราษฎรเรียกเก็บเงินเกินพิกัดที่กำหนดไว้

ตราบจนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) อังกฤษได้ส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง มาไทยใน พ.ศ. 2398 เพื่อเรียกร้องให้เลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร รัชกาลที่ 4 จึงทรงยินยอมทำสัญญาเบาว์ริง กับอังกฤษ มีผลให้การค้ากับต่างประเทศรุ่งเรืองขึ้น ส่วนระบบเจ้าภาษีนายอากรก็ลดบทบาทลงไป

5. รายได้ของแผ่นดินการเก็บภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งได้ 4 ชนิด คือ

1) **จังกอบ** คือ การเรียกเก็บสินค้าของราษฎร โดยชักส่วนสินค้าที่ผ่านด่านทั้งทางบกและทางน้ำ ในอัตรา 10 หยิบ 1 หรือ 1 ส่วนต่อ 10 ส่วน

2) **อากร** คือ เงินหรือสิ่งของที่รัฐเรียกเก็บจากผลประโยชน์ของราษฎรที่ได้จากการประกอบอาชีพ นอกจากอาชีพค้าขาย เช่น การทำนา เรียกว่า อากรค่านา การทำสวน เรียกว่า อากรสวนใหญ่ หรือ พลากร หรือ สมพัตร การจับสัตว์น้ำ เรียกว่า อากรค่าน้ำ การเก็บไข่เต่าเก็บรังนก เรียกว่า อากรค่ารักษาเกาะ นอกจากนี้ยังมีการเก็บอากรบ่อนเบี้ย อากรสุรา อากรตลาด อากรเก็บของป่า อากรขนอน ฯลฯ

3) **ส่วย** คือ เงินหรือสิ่งของที่ไพร่พลownนำมาให้แก่ทางราชการทดแทนการเข้าเดือน โดยได้มาจากผลิตผลตามธรรมชาติที่ทำได้ภายในท้องถิ่น เช่น ดิบูก พริกไทย มูลค้างคาว ไพร่พลownนำมาให้แก่ทางราชการทดแทนการเข้าเดือน เรียกว่า ไพร่ส่วย

4) **ฤชา** คือ ค่าธรรมเนียมที่ทางราชการเรียกเก็บจากการรับบริการจากราชการ เช่น ออกโฉนดที่ดินให้ **ภาษีอากรที่ได้จากภายนอกประเทศ มี 2 ประเภท**

1) ภาษีเบิกร่องหรือภาษีปากเรือ คือ ภาษีที่เก็บจากเรือสินค้าต่างประเทศ โดยคิดจากขนาดความกว้างของปากเรือหรือยานพาหนะที่บรรทุกสินค้าเข้ามา สมัยรัชกาลที่ 1 คิดว่าละ 12 บาท ต่อมาเพิ่มเป็นวาละ 20 บาท สมัยรัชกาลที่ 2 คิดเป็นวาละ 80 บาท สมัยรัชกาลที่ 3 ถ้าเป็นเรือสินค้าที่ไม่ได้บรรทุกสินค้าเข้ามาขายคิดวาละ 1,500 บาท ถ้าบรรทุกสินค้าคิดวาละ 1,700 บาท

2) ภาษีสินค้าออก รัฐเรียกเก็บตามประเภทของสินค้า เช่น ข้าวสารหาบละ 1 สลึง น้ำตาลหาบละ 2 สลึง พอถึงสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐเรียกเก็บภาษีขาออกต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มมากขึ้น เช่น เก็บภาษีพริกไทย ภาษีเกลือ ภาษีไม้แดง ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีฝ้าย ภาษีปอ ภาษีน้ำตาลทราย ฯลฯ

6. ความหมายของคำว่า “การเหยียบหัวตะเภาเรือ”

เจ้าหน้าที่ในการดูแลของพระยาโกษาธิบดี ลงไปตรวจเรือสินค้าก่อนที่จะทำการค้า เป็นส่วนหนึ่งในหน้าที่ของกรมพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นหน่วยงานที่สำคัญที่สุดที่เกี่ยวกับการค้าขาย ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมสินค้าขาเข้าและขาออก ตลอดจนการเลือกซื้อสินค้าที่ทางราชการต้องการ หรือสินค้าผูกขาด (สินค้าที่ทางราชการต้องการและคิดว่ามีอันตรายหากพ่อค้าจะทำการซื้อขายกันโดยตรง) ได้แก่ อาวุธ กระสุนปืน และควบคุมกำหนดสินค้าต้องห้าม (คือสินค้าที่หายากและมีราคาแพง ราษฎรต้องนำมาขายให้แก่ทางราชการ) ได้แก่ งาช้าง ริงนก ฝาง กฤษณา

การค้าแบบผูกขาดนี้ได้ผลกำไรมาก แต่เมื่อสยามมีการค้าขายกับต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตก พ่อค้าเหล่านั้นไม่ได้รับความสะดวกและผลประโยชน์จากการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า จึงเรียกร้องและขอเจรจาการค้าภายหลังหน่วยงานนี้ถูกลดบทบาทลงจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้า-เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) และถูกยกเลิกไปภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

โดยสาระสำคัญของการทำสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างไรก็ตามทำให้กรมพระคลังสินค้าขาดรายได้จากการผูกขาดสินค้า คือ ให้เรือพ่อค้าอังกฤษปฏิบัติตามธรรมเนียมสยาม ห้ามมิให้ขายกระสุนดินดำแก่เอกชน ให้ขายเฉพาะกับทางราชการสยามเท่านั้น แต่สินค้าอื่นสามารถค้าขายได้อย่างเสรี ค่าธรรมเนียมสลูบกำปั่นรวมเบ็ดเสร็จ ถ้ามีสินค้าเข้ามาขาย คิดวาละ 1,700 บาท ถ้าไม่มีสินค้าเข้ามาขาย คิดวาละ 1,500 บาท โดยไม่เรียกเก็บจังกอบ ภาษี และค่าธรรมเนียมเพิ่ม

7. ความหมายของคำว่า “การจิ้มก้อง”

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและจีนในสมัยโบราณนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นความสัมพันธ์ใน “ระบบบรรณาการ” (Tribute) หรือเจิงกู่ (ไทยมักอ่านว่าจิ้มก้อง) อันเป็นประเพณีสัมพันธ์ไมตรีของจีนกับประเทศอื่น ๆ ในสมัยโบราณ ทั้งนี้เพราะจีนมีความเชื่อตามอิทธิพลทางความคิดของลัทธิขงจื๊อที่ว่า จีนเป็นอาณาจักรกลาง (จิงกั๋ว หรือ Middle Kingdom) เป็นศูนย์กลางของอำนาจ โดยดินแดนต่าง ๆ ต้องส่งเครื่องบรรณาการแก่จักรพรรดิจีนตามกำหนด จีนจะให้ความช่วยเหลือคุ้มครองและให้ค้าขายได้อย่างเสรี

ดร. สืบแสง พรหมบุญ นักประวัติศาสตร์ไทยที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและจีนในสมัยโบราณ ได้กล่าวสรุปว่า “...จุดมุ่งหมายที่สำคัญของคณะทูตไทย นั้นดูจะเป็นด้านเศรษฐกิจ และบรรดาของกำนัลที่มอบให้จีนนั้น ก็ถือว่ามีได้มีความหมายอื่นใดมากไปกว่าของกำนัลตามมารยาท... ความจริงคณะทูตไทยนับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา เปรียบเหมือนขบวนเรือบรรทุกสินค้าจากไทยไปจีน และบรรทุกสินค้าจากจีนกลับมาไทยมากกว่า” ต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนใน “ระบบบรรณาการเพื่อการค้า” นี้ได้ลดความสำคัญและประโยชน์ลงในตอนปลายรัชกาลที่ 4 ไทยได้ทำการค้ากับตะวันตกมากขึ้นหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ พ.ศ. 2398 ในขณะที่ผลกำไรจากการค้าสำเภาจีนได้ลดลงตามลำดับ ทั้งนี้เพราะความไม่ปลอดภัยในการเดินทาง เนื่องจากจักรพรรดิราชวงศ์ชิงในระยะหลังอ่อนแอ อีกทั้งเผชิญกับปัญหาการต่อต้านจากภายในและการทำหายคุกคามจากภายนอก ไทยได้ส่งคณะทูตไปจีนเป็นครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. 2396 และหลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงยุติการส่งคณะทูตและการค้าบรรณาการกับจีน